

Pomogáts Béla

Reformok szolgálatában

– Makkai Sándorról –

A huszadik század első felének magyar gondolkodástörténetét és politikai eszméit vizsgálva, tapasztalataim szerint, egyféle leegyszerűsítő tendencia érvényesül. Nem csak a jobboldaliság és a baloldaliság értelmezésében tapasztalható ez, amely értelmezés különben, legalábbis a mai magyar politikai gyakorlatban, szinte elvesztette eredeti értelmét, az úgynevezett „jobboldal” ugyanis tulajdonképpen „baloldalinak” tekinthető megoldásokkal (így a bankok korlátozásával), az úgynevezett „baloldal” pedig hagyományos „jobboldali” programokkal (így a tőke védelmével) próbálkozik. Talán nem ezen a helyen kellene kifejteni mindennek a magyarázatát, most csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint a hagyományos „jobboldali-baloldali” dichotómiánál talán gyümölcsözőbb lehet, ha az ideológiai térkép eszmetörténeti rajzolatát vesszük figyelembe. Ilyen módon különíteném el a konzervatív, a liberális és a szocialista stratégiákat, abban a meggyőződésben, hogy a konszenzuális demokráciával mind a három összefér, mi több, igen tágas átjárások nyílnak közöttük. Tehát a konzervatív gondolkodás összeegyeztethető a liberalizmussal (lásd például az angol konzervativizmust), a liberalizmus nem áll távol a szocializmus klasszikus (tehát nem marxista-leninista) eszményeitől, és csak a „széleken” elhelyezkedő tekintélyuralmi ideológiák, tehát egyfelől a kommunizmus, másfelől a fasizmus ideológiájának nem lehet helye abban a demokratikus konszenzusban, amely az európai és észak-amerikai társadalmak huszadik századi tapasztalatai szerint mégiscsak egy élhető egyéni és közösségi élet szellemi és morális kerete lehet.

Az a fajta konzervativizmus, amely tudomásul veszi, mi több, stratégiájába beépíti az újkori szabadelvűség nézeteit és a demokratikus társadalom követelményeit, sohasem volt szokatlan a magyar történelem utóbbi évszázadaiban. Gondolok itt elsősorban Széchenyi Istvánra és Deák Ferencre, illetve a kiegyezést követő korszak legtöbb állami vezetőjére, és gondolok olyan két világháború közötti politikusokra, mint Bethlen István és Kállay Miklós, vagy éppen olyan kiváló (és lassan a feledés mélyére merülő) politikai gondolkodóra, mint Bibó István. És gondolok természetesen a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom olyan alkotó egyéniségeire, mint Bánffy Miklós, Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László – és természetesen Makkai Sándor, akinek politikai és irodalmi szerepvállalása, illetve szépirodalmi, publicisztikai és egyházvezetői munkássága igen szemléletesen példázza azt, hogy mit is jelent a konzervatív reform (vagy reformkonzervativizmus) eszmerendszere és közéleti tevékenysége. Ebben a tekintetben Makkai Sándor munkásságát el kell választani a konzervatív gondolkodás olyan képviselőitől, mint, hogy csupán erdélyi példára hivatkozzam, a közéletben Bethlen György, a Magyar Párt hosszú időn keresztül hivatalban lévő elnöke, és az erdélyi irodalom olyan, különben ugyancsak megbecsülést érdemlő konzervatív képviselőitől, mint Kristóf György és György Lajos, és olyan polgári liberálisok, illetve olyan népi radikálisok mellé kell állítani, mint egyfelől Kuncz Aladár és Molter Károly, másfelől Kós Károly és Tamási Áron. Valójában az a szellemi és, hogy így mondjam: „stratégiai” rokonság, amely a két világháború közötti erdélyi

irodalom: a „marosvécsi íróközösség” képviselői között – a konzervatív reformerektől a népi radikálisokig kimutatható, tehát ez a stratégiai rokonság és szolidaritás alapozta meg az *Erdélyi Helikon* körül gyülekező irodalom baráti egységét, amely az egyébként érzékelhető politikai-ideológiai nézetkülönbségeket áthidalva termékenyen érvényesülhetett.

Az erdélyi magyarság önismeretét az írók alapozták meg a gyászos emlékü trianoni békekötés után, midőn ez a magyarság idegen uralom alá került, és a kisebbségi sors megpróbáltatásai között ki kellett alakítania azokat az eszméket és eszményeket, amelyek fennmaradását segíthetik. Költők és elbeszélők lettek a kisebbségi humánus szószólói és a kisebbségi „ideológia” letéteményesei. Közéjük tartozott Makkai Sándor püspök is, aki nemcsak regényei, közöttük a magyarországi olvasók körében is széles körű népszerűséget szerzett történelmi regényei, hanem lelkipásztori tevékenysége, egyházi szónoklatai, történelmi és bölcséleti esszéi által is a kisebbségi magyarság legfőbb szellemi vezetői közé került. Ezt a szerepet közvetlenül az állami főhatalom megváltozása után megszerezte, midőn kolozsvári teológiai tanárként és *Az Út* című egyházi folyóirat szerkesztőjeként, 1922-től kezdve az erdélyi református egyházkerület püspökhelyetteseként, végül 1926-tól püspökeként igen nagy befolyást gyakorolt az erdélyi magyarság szellemi életének és önismeretének alakulására.

Írói pályája kezdetén két könyvvel hívta fel magára a szélesebb körű közönség figyelmét: *Ördögsekér* című 1925-ben megjelent regényével, amely az emberi lélek sötét mélységeibe világítva újította meg a történelmi regényműfajt, s Móricz Zsigmond hatalmas erdélyi trilógiája mellett a legtöbbet tett azért, hogy az erdélyi múlt eseményeivel megismertesse a tájékozódni vágyó olvasót, és Ady Endre munkásságáról írott *Magyar fa sorsa* című nagy irodalombölcséleti és nemzetpedagógiai esszéjével, amely 1927-es megjelenését követve összesen tizenhét kiadást ért meg. A könyv sokatmondó alcíme a következő volt: *A vádolt Ady költészete*. Makkai a református diákmozgalom felkérésére vállalta, hogy újraértékeli azt a költői életművet, amely létrejötté óta a félremagyarázások és rágalmak kereszttüzében állt. Azok a politikai viták ugyanis, amelyeket a költő korának hatalmi tényezőivel megvívni kényszerült, mindig oda vezettek, hogy ellenfelei nemzeti elkötelezettségét, költészetének nemzeti karakterét vonták kétségbe. Ezért igen jelentős gesztusnak számított az, hogy éppen egy keresztény egyház püspöke áll ki Ady Endre védelmében. Makkai Sándor a magyarság tragikus sorsú profétájának és legvallásosabb költőjének tekintette Adyt, politikai radikalizmusáról ugyanakkor bírálattal szólt, megpróbálta leválasztani radikális eszmetársaitól, aminek persze nem sok értelme volt, hiszen Ady Endre költészete és az a szellemiség, amelyet a *Nyugat* és a *Huszadik Század* körül gyülekező progresszív értelmiség (például Jászi Oszkár és Hatvany Lajos) képviselt, elválaszthatatlanok voltak egymástól.

Makkai Sándor mindennek ellenére Adyban látta a háború előtti korszak legjelentősebb nemzetpedagógusát, aki szembe tudott fordulni a magyar uralkodó körök hamis ábrándjaival, délibábos hazafiságával és erkölcsi szentimentalizmusával. „*Igaz – állította –, [...] hogy Ady a magyar költő és a magyar faj sorsának felpanaszolásában sokszor és sokban vad, túlzott, keserű és igaztalan volt, hogy szociális felfogásában tévedett, de viszont kétségtelen, hogy Széchenyi óta és mellett leginkább tőle lehet tanulni kritikai hazaszeretetet, mely a nemzet sorsának és bajainak belső okait látja, fájjalja, mely a régi bűnök ellen öntudatos harcra készítet és önámítás nélkül világosan hirdeti, hogy a nemzetnek, ha élni akar, a maga életét kell élnie, hogy egyetemes értékű emberi életet kell a maga módján termelnie, s hogy saját vezetését csak saját legértékesebb szellemű és jellemű fiaira lehet bízni. És én rendületlenül meg vagyok győződve afelől, hogy erre a kritikai szeretetre nemzete iránt soha nagyobb szüksége nem volt a magyarságnak, mint ma, és jaj neki, ha frázisokért és görögtűzért feláldozza ezt a megmentő és megtartó szeretetet.*”

A „kritikai hazaszeretet” fogalma tulajdonképpen a konzervatív reformgondolat következménye volt, és nagy hagyományokat folytatott. Szívesen idézem fel itt Széchenyi István gondolatait az 1834-ben írott, de végül is csak 1872-ben a közönség elé került (ugyanis az 1858-as kiadást a bécsi kormány elkoboztatta) *Hunnia* lapjairól: „Tökéletesen s hibáink legmélyebb gyökérfenekéig kell tehát magunkba szállnunk mindenekelőtt s minden illúziót félretéve, legelsőben is mibenlétünk erkölcsi nyomorúságát kell őszintén elismernünk. Mindaddig, míg önszeretetünknek, hiúságunknak s gőgünknek csak egyetlen egy bármi parányi árnyékklata keveredik is önismereti ítéletünkbe, mindaddig gyarlóságunk örökké minmagunk túlbecsülésére fog csábítani. S ennél fogva nemcsak tetteleg nem fogunk hozzájárulni az oly szükséges újjászületésünkhöz, hanem annak még sürgető voltát sem fogjuk érezni, sőt mibenlétünk valóságát sem fogjuk tisztán látni s elismerni sohasem és így attól lassanként még inkább eltávozzunk.”

A nemzet történetének és magatartásának kritikai megítélése tulajdonképpen a mohácsi vész utáni időktől és a magyar protestantizmus fellépésétől kezdve igen nagy hagyományra tekint vissza, és Makkai Sándor jól tudta, hogy Ady Endre munkássága valójában ezt a hagyományos és szükséges nemzeti önbírálatot szóltaltatta meg. A költő hazafiságának erkölcsi emelkedettségére mutatott rá, midőn ebből az erkölcsiségből eredeztette kritikai szemléletét. Ezt a kritikai szemléletet nélkülözhetetlennek tekintette a veszedelmes történelmi körülmények hatékony cselekvésre és önvédelemre készítő nemzeti önismeret kialakítása érdekében. Jól látta, hogy a történelmi Magyarország bukását – az európai hatalmak közönye és rosszindulata, valamint a szomszédos kis népek területszerző mohósága mellett – azok a politikai illúziók és az a dölyfös tehetetlenség idézte elő, amely miatt a magyar politikai vezető réteg képtelen volt megbirkózni az ország belső, szociális és nemzetiségi gondjaival. Hatékony nemzetpedagógiát kívánt szembeállítani a közelmúlt vétkeivel és mulasztásaival. „Aki – írta Ady-könyvében – elmerült a magyar élet tanulmányozásában, az tudja, hogy nemzeti és egyéni szempontból egyaránt ez a délribabos hazafiság és ez az erkölcsi szentimentalizmus volt a mi legnagyobb átkunk és végzetünk. Mivel én még tisztább és nemesebb ifjúságot akarok látni a jövőben, mint az említett jó szándékú nevelők, azért feltétlenül szükségesnek látom a szent pozitívumok hatását a sötét negatívumok ellenképeivel tenni öntudatosossá. Semmiképpen nem tartom megengedhetőnek, hogy a nevelő a legkényesebb, de legáldottabb feladatát: a veszedelmekre fölvertező munkát egy helytelenül értelmezett idealizmusból kifolyólag átengedje a véletlennek, az esélyeknek, a körülmények durva és szeretetnélküli támadásainak és romlott lelkű illetéktelenek beavatkozásainak.”

A történelmi valósággal és körülményekkel számot vető nemzeti önismeretet és az ebből következő magyar reálpolitikát ajánlotta Makkai Sándor az erdélyi magyarság figyelmébe. Meggyőződése volt, hogy ez a kisebbségi létbe kényszerített magyarság csakis a hiteles önvizsgálat és önismeret, illetve a józan reálpolitika eszközeivel lehet úrrá méltatlan és kiszolgáltatott helyzetén. Ennek a programnak a jegyében írta nagy tanulmányait a józan nemzeti önismeret és reálpolitika történelmi hőseiről: *Egyedül* című 1929-ben közreadott munkájában Bethlen Gábor fejedelem „lelki arcát”, *Harc a szobor ellen* című könyvében pedig gróf Széchenyi István konzervatív reformelképzeléseit mutatva be. Érdemes felidézni azt a gondolatát, amely révén a nagy fejedelemnek azokat az emberi tulajdonságait összegezte, amelyek bensőleg is a személyiség önismerete és önalakítása felől hitelesítették az erdélyi államvezetésben érvényesülő reálpolitikát. Makkai a léleknek arra a küzdelmére mutatott rá, amely végül is a fejedelemre bízott ország érdekében megfékezte a hagyományos „magyar” rossz tulajdonságokat, és kifejlesztette a józan belátás és az ehhez igazodó cselekvés államférfiúi erőit: „valóban csodálnunk kell, hogy egyébként természetében rejlő és létező tulajdonságait: a heves indulatosságot, büszkeséget, nagyra valógyást, melyekből a szertelen magyar bűn sarjadni szokott, mint pusztította ki magából külsőleg szinte észrevehetetlenül, s hogy lett életkorát messze túlszárnyaló tulajdonságoknak: kitartásnak, türelemnek,

leverhetetlen vállalkozó kedvnek, önmérsékletnek, józanságnak, számító okosságának, el nem fáradó életakarásnak megtestesítője és mintája. Bethlen igazi magyar jellem, de a ritka magyarnak példája: a kitartó, nem lankadó, türelmes, józan és bölcs magyarnak. Magyar jellemvonásokat, de a legritkábbakat és legkülönbekeztetetteket edzette ki magában, s őseréjű, hatalmas életenergiáját a bölcs magyar jellem hámjába fogta és gyepelőjével kormányozta az alkotó, építő élet útjára.”

A józan megfontolás és a türelmes cselekvés olyan erények, amelyeknek Makkai Sándor szerint mindenekelőtt egy nemzeti kisebbség életében és politikai tevékenységében kellene érvényesülniük. A kisebbségi társadalomnak, jelen esetben az erdélyi magyarságnak, olyan közösségi ideológiára volt szüksége, amely tevékenységének eszmei megalapozója lehet. Ezt a kisebbségi eszmekört korábban a „transzszilvanizmus”, az „erdélyi gondolat” határozta meg, amely az erdélyi szabadelvűség, a nemzeti és vallási tolerancia hagyományai nyomán a három erdélyi nemzet: a magyar, a román és a német kulturális együttműködésére kívánta építeni a kisebbségi magyarság jövőjét. Az „erdélyi gondolat” valóban komoly ígéreteket jelenthetett volna a többnemzetiségű országrész helyzetének rendezése tekintetében, mondhatni, annak a „keleti Svájcnak” az eszméje, amelyet korábban már Jászi Oszkár és az ő eszmetársaként Ady Endre is szorgalmazott, példaként állhatott volna nemcsak a Kárpát-medence, hanem általánosságban az igen kevert lakosságú kelet-közép-európai régió népei elé. A harmincas évekre azonban, sajnálatosan, kiderült, hogy ezt a „transzszilvanizmust” sem a románok, sem a németek nem fogadják el. A román értelmiséget a nagyromán nemzetállam eszméje ejtette rabul, és ez az eszme nem a kisebbségekkel történő együttműködés, ellenkezőleg, az erőszakos beolvastatásukra irányuló törekvéseket, következésképp üldözésüket alapozta meg. Az erdélyi németek, különösképpen a királyföldi szászok pedig a „nagy német” birodalmi eszme vonzásába kerülve mondták fel a kisebbségi szolidaritást. Ilyen módon az erdélyi magyarságnak új eszmei orientációt kellett találnia, és ezt a „kisebbségi humánum” gondolatában fedezte fel. Ez a magyarság, hasonlóképpen a felvidéki magyar értelmiség egy részéhez, tulajdonképpen a szükségéből csinált erényt, amikor a kisebbségi helyzetet sajátos szellemi műhelynek tekintette, amelyben az európai együttélés eszméi formálódnak, s amely így a közös európai jövőt készíti elő.

Ennek a szellemi műhelynek a szolgálatában találta meg feladatát Makkai Sándor is, midőn mások – elsősorban Kuncz Aladár, Áprily Lajos és Reményik Sándor – mellett ő is a „kisebbségi humánum” eszmekörének megjelölésére törekedett. Ebben az eszmekörben a józan önismeretnek, a felelős cselekvésnek, az értelmi belátásra alapozott reálpolitikának és az egymás mellett élő népek összhangjában érvényesülő európaiságnak adott szerepet. Külön is hangsúlyozta a kultúra fontosságát, hiszen egy kisebbségben élő népcsoportnak nem annyira politikai tevékenységével, inkább szellemi alkotó munkájával és művelődési értékeivel kell igazolnia önmagát. Ebben a tekintetben olyan gondolatokat vetett fel, amelyek az anyanemzetüktől elszakítva élő nemzeti kisebbségek számára európai és egyetemes emberi hivatást kínáltak – a kisebbségi közösségeket, a kisebbségi stratégiákat úgy kívánta értelmezni, mint az európai nemzetek összefogásának és egységesülésének valamilyen „laboratóriumát”. A „kisebbségek világhivatását” látta ebben, mint kifejtette: Igen tanulságosak azok a gondolatok, amelyeket *Közönség és irodalom* című 1927-ben megjelent írásában jegyzett le a kisebbségi kultúra és a „kisebbségi humánum” szoros kapcsolatáról: „A kisebbségre nézve a maga szellemi életének és kultúrájának megteremtése, kifejlesztése és fenntartása nem luxus, hanem önfenntartásának lényege, melyet kölcsön nem vehet, és kívülről nem táplálhat: önmagából kell kitermelnie, a maga adott és sajátos szükségleteinek megfelelően: ez a tény kényszeríti arra az erdélyi magyarságot, hogy önálló szellemi életet éljen és saját kultúrárt teremtsen, ha élni akar. Ennek a követelménynek van egy olyan mély alapja, amelyet köztudattá és közmegegyezéssé kell tenni az erdélyi magyarságban. Ez a kisebbségek világhivatása a jelenlegi

súlyos időkben. Az Európa-szerte elszórt sokmilliónyi kisebbség, elszakítva nemzetének szuverenitása alól, mindenütt kettős feladat elé állított. Egyrészt a saját fenntarthatása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a politikai önállóság és hatalom hiányában önfenntartásának egyetlen útja a kultúra, a saját nemzeti tradíciókon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztesendő szellemi és erkölcsi élet, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszürkülő, tehát halálra ítél, hanem az anyaországénál, melytől elszakított, mindenütt egyetemesebb, a humánus örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kultúra kell, hogy legyen. Minden önálló ország kultúrája szükségképpen alkalmazkodik a politikai érdekekhez, ellenben a kisebbségek kultúráját ilyen érdek nem kötvén, nemzeti jellemét és sajátosságait mindig egyetemesebben emberi ideálok szolgálatába állíthatja, és kultúrájában keresheti és megközelítheti a nemzeteket összekötő nagy, közös értékek csúcseit. A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is, egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra, és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére.”

Hogy a nemzeti kisebbségeknek ilyen magas európai: stratégiai és morális szerepe lehet, hogy ennek a szerepnek a betöltését kellene számukra lehetővé tenni, nos, ez más erdélyi gondolkodónál is felvetődött. Ezúttal csak a Makkai Sándor gondolkodásával úgyszólván rokon módon gondolkodó Kuncz Aladára utalok, aki egy Molter Károly által az *Erdélyi Helikon* 1931-es évfolyamában (a Kuncz Aladár emlékének szentelt számban) a következőképpen idézte jeles író társá szavait: „Erdély hagyományos kötelessége a kisebbségi érzés föltárása, az európai élhetőség próbája, a megférés fajok és osztályok váltakozó hatalma alatt, az ítélkezés minden igazságtalanság fölött. [...] Erdély kínálgatja gyógyszerül a kontinensnek, ahol eddig mindig fontosabb volt a térképrajzolás a népek békéjénél. Itt nem uszítás a hazaszeretet, a tüze itt nem gyújt, hanem világít, hogy mellette egymástól tanulhassanak a versengő népek.”

A „kisebbségi humánus” eszméje hatotta át Makkai Sándor elméleti és közírói tevékenységének alighanem legjelentősebb – fontos gondolataiban ma is időszerű – szellemi eredményét: a *Magunk revíziója* című 1931-ben tartott, majd könyv alakban is megjelent előadás-sorozatot. Ebben a munkájában azokat az elveket dolgozta ki, amelyekre a nemzetiségi életnek, nézete szerint, fel kell épülnie. Először a nemzetiségi illúziókat, a világháború előtti korból átmentett „hamis tudatot” vetette el: „Tizenkét esztendei kisebbségi sors és élet immár elegendő kellett, hogy legyen annak a kötelességnek a meglátására: az erdélyi magyarságnak revízió alá kell vennie életének alapvető kérdéseit. Az erdélyi magyarságnak számolnia kell a ténnyel, amelyek sorsdöntő hatalommal léptek az életébe. Az erdélyi magyarságnak, hogy életben maradhasson, az élet igazságára és ehhez az igazsághoz való engedelmes alkalmazkodásra van szüksége.” A nemzetiségi önvizsgálatnak szerinte éppen ezért a történelmi valóságból kell kiindulnia. „Mi – folytatódott Makkai gondolatmenete – Románia polgárává lettünk; ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett. Mi ennek a rendnek a kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell, hogy magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.”

A tanulmány írója szerint ezek a közösségi érdekek teszik szükségessé a nemzetiségi önvizsgálatot és önrevíziót. Az önvizsgálat erkölcsi kötelességének meghirdetésében az *Erdélyi Helikon* írói között különben egyetértés volt tapasztalható, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Kós Károly, Tamási Áron, de még Nyíró József is következetesen síkra szállt a hatékony és radikális nemzetiségi önvizsgálat és a közösségi morális reform eszméje mellett. Makkai szerint az erdélyi magyarságnak felül kell vizsgálnia a múltból vallott felfogását és el kell vetnie öröklött előítéleteit: a közösségi tudatnak meg kell újulnia, a romantikus szemléletet kritikai szemléletnek kell helyettesítenie. A nemzetiségi egységet a gondolkodás és az érzés egységére kell alapozni; azt az intézményes közösséget, amelyet korábban az állam, a jog és a politika fogott össze, a kulturális és erkölcsi örök kohéziójában születő

„lelki nemzetnek” kell felváltania. „Ez a lelki nemzet – állapította meg Makkai – konkretizálódik számunkra a magyar múlt nagy személyiségeinek gondolkozásában, alkotásaiban, jellemében és a magyar szellem műveiben, a tudomány, irodalom, művészet, erkölcsi eszmények, életbölcesség és szokás területén. Az így konkretizált nemzet lelki valóság, de valóság; élő, ható, formáló, nevelő hatalom. Együttesen egy sajátos lelkület, jellem és élet valósága, mely örökre egybefűzi azokat, akik ennek a Géniusznek szülöttei és neveltjei. Ez a lelki egység: közös gondolkozást, életfelfogást és életgyakorlatot teremt, melyet az anyanyelv egysége megörökít, kifejez, hirdet, véd és megerősít.”

A *Magunk revíziója* a kisebbségi sorban élő és belső reformokat kereső értelmiség megújulási törekvéseit fejezte ki. Azoknak: a volt köztisztviselőknek, papoknak és szabad pályákon dolgozó értelmiségieknek a nevében beszélt, akik személyes tapasztalatból ismerték a nemzetiségi lét sorskérdéseit, elkötelezett figyelemmel kísérték a dolgozó tömegek életét, és kiábrándultak a magyar vezető körök hagyományos ideológiájából. Az erkölcsi reform eszméjét azzal is kiegészítette, hogy szociális reformokat sürgetett: Makkai Sándor nem minden keserűség nélkül ítélte el a rang és a vagyon adta kiváltságokat, utasította el a nemzetiségi társadalomban uralkodó egyenlőtlenséget, a feudális természetű előjogokat. Hangot adott annak a kívánságnak, hogy a nemzetiségi közéletet a dolgozó nép, elsősorban a parasztság tömegeire kell alapozni, s hogy a kisebbségi értelmiségnek, valamint irodalomnak vállalnia kell a tömegek érdekképviseletét. „A romániai magyar kisebbség óriási többsége földművelő nép – szögezte le. – Nem lehet kétséges, hogy a magyarság fennmaradása Erdélyben a nép fennmaradását jelenti. Az sem vitatható ma már, hogy az intellektuális pályán maradtak vagy leendők kis serege nemzeti jelentőségét csak mint a népert élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezető-réteg nyerhet. [...] Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplelek mélységeibe és onnan kell öntudatra hoznia, kimívelve és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarságnak.” Emellett sürgette, hogy a nemzetiségi intelligencia a dolgozó nép soraiból kapjon utánpótlást és kiegészülést, valamint hogy a magyar munkásságot is kapcsolják be a kisebbségi élet organizmusába.

Makkai Sándor önvizsgálatra és erkölcsi revízióra szólító eszméi igen nagy hatást gyakoroltak a nemzetiségi közéletre és irodalomra. A *Magunk revíziója* élénk visszhangot keltett az erdélyi, a magyarországi és a többi kisebbségi irodalom körében. Erdélyben Kós Károly és Kovács László, Magyarországon Móricz Zsigmond foglalkozott vele a többi között. Ez utóbbi világított rá Makkai munkájának egyetemesebb nemzeti jelentőségére is. „A magyarság szellemi élete – írta Móricz a Nyugat 1931-es évfolyamában – integer. Nem ismerem el a magyar problematikában külön fejlődő eszmei kérdéseket. Csak ez, közös, általános magyar lelkiség van. Minden, ami erre vonatkozik, bárhol tör is felszínre, a magyarság közös ügye-baja. [...] Nagyon nevezetesen találom, hogy a kisebbségbe szakadt magyarok szava indítja meg a nagy tisztulási folyamatot. És ha elérjük, hogy a magyarság egységes eszmei közösségbe tömörül, ebben a kisebbségben élőknek, úgy látszik, jelentős munkája és érdemei lesznek.” Ennek a jellemzésnek az igazságát azóta sem haladta meg az idő: a kolozsvári püspök nemzeti önismeretre és erkölcsi megigazulásra szólító „igehirdetése” azóta is érvényesnek tetszik Erdélyben és Magyarországon egyaránt.